
Plumburi romane din castrul de la Ilișua

Corneliu GAIU

Cuvinte cheie: epoca romană, Ilișua, plumb, *pondus*, *plumbata*, oglindă.

Mots-clé: époque romaine, Ilișua, plomb, *pondus*, *plumbata*, miroir.

Fără a reprezenta un material de bază în producția atelierelor și artizanilor, exploatarea și prelucrarea plumbului a cunoscut o destul de amplă dezvoltare, probată de cele 2.000 de mine cartografiate¹ în Imperiu și de numărul semnificativ de lingouri și obiecte prelucrate sau comercializate, găsite în așezări și castre². Datorită punctului său de topire scăzut (327° C), plumb este ușor de lucrat iar extragerea sa din minereuri de plumb este un proces metalurgic simplu. Fiind un produs secundar rezultat din extragerea argintului sau cuprului, plumbul a fost utilizat pe scară largă în construcții, aducțiuni de apă, gliptică, obiecte cu caracter uzual sau votiv, comercializat sub formă de lingouri de 30-75 kg, unele ajungând și la 150-250 kg³, multe purtând ștampile ale producătorilor.

Prezența pieselor din plumb în provincia romană Dacia a fost semnalată prin descoperiri diverse, care includ ateliere, tipare⁴, creuzete, resturi de plumb și obiecte diverse. O primă sinteză privind prelucrarea plumbului în Dacia ne-a oferit-o Doina Benea⁵, care trece în revistă principalele categorii de descoperiri: exploatări miniere, ateliere de *plumbarii* și artefacte din plumb descoperite. Datorită atenției reduse acordate pieselor din plumb și succesivelor reciclări pe care metalul le suporta⁶, nu avem o imagine suficient de exactă privitoare la prelucrarea și utilizarea plumbului în provincie. Dacă unele tipuri de piese s-au bucurat de o atenție sporită (oglinzi, *fistulae*, obiecte de cult), zeci de obiecte mărunte sunt neglijate. Repertorierea obiectelor din plumb descoperite în castrul roman de la Ilișua poate sprijini un astfel de demers.

Alături de numeroasele vestigii care fac dovada prezenței unor artizani și ateliere meșteșugărești pentru prelucrarea bronzului și fierului⁷, în castrul roman de la Ilișua au fost descoperite o serie de obiecte din plumb, dovezi ale prelucrării acestui maleabil metal. Datorită faptului că plumbul se putea prelucra în cuptoare rudimentare cu degajare de temperaturi ușor de atins, iar turnarea în forme din lut sau piatră mono- sau bivalve, atelierele erau ușor de amenajat, probabil de către aceiași artizani care prelucrau și bronzul. Activitatea unui astfel de atelier la Ilișua este probată prin numărul mare de bucăți de tablă și topituri de plumb răspândite pe suprafața castrului (Pl. I/1-3), la care se adaugă seria de obiecte găsite în campaniile de cercetări arheologice desfășurate în castru și în vicusul militar, aparținând unor categorii extrem de diversificate de artefacte.

Un opaiț de plumb (Pl. I/4-6) cu bazinul deschis, ciocul deteriorat și tortița păstrată doar parțial a apărut în nivelul castrului de piatră. Formal se încadrează în tipul Loeschcke XI⁸. Lămpi de același tip lucrate din fier se cu-

---

1 Guenette-Beck, Furger 2004, 246, fig. 1; Bode 2008; Rothenhoefe, Hanel 2013.

2 Cochet – Hansen 1986; Duvauchelle 1999; Guénette-Beck, Furger, 2004; Cochet 2000; Rothenhoefe, Hanel 2013.

3 Handel 2011, 119; Domergue 1994.

4 Tudor 1945-1947; Ciugudeanu 1994; Băluța 1997; Benga 1998.

5 Benea 2007; Benea 2008; Benea 2016.

6 Duvauchelle, Monteix 2013, 34; Meylan-Krause 2008; Feugere 2009, 127.

7 Gaiu 2001; Gaiu 2011. În campania din 2014 au fost identificate la sud de castru ateliere metalurgice în care au fost găsite mari cantități de lupe de fier și resturi de bronz, sugestive expresii ale activității artisanale la Ilișua.

8 Loeschcke 1919, 146.

nosc atât din castrul de la Ilișua⁹, dar și în alte centre militare din Dacia¹⁰. În schimb, opaițele de plumb reprezintă apariții exotice în lumea romană¹¹, un număr ceva mai mare de astfel de lămpi fiind descoperite în Britannia¹², cele mai multe provenind din mediul militar, 18 opaițe, și doar 4 din centrele urbane ale provinciei. Cum cele mai multe exemplare provin din depozite de deșeuri, cu contexte neclare, retopirea și reutilizări plumbului ar putea fi unul din explicațiile rarității acestei categorii de artefacte. Piesa din castrul de la Ilișua rămâne o descoperire singulară în Dacia, care se datează, după context, la sfârșitul sec. II și începutul sec. III.

O piesă de asemenea singulară o reprezintă obiectul din fier cu manșon din plumb (Pl. III/1) pe care îl atribuim unei *hasta plumbaria*, chiar dacă îi lipsește vârful, de obicei cu aripioare sau piramidal (Pl. III/3-4)¹³. Piesa, confecționată dintr-o tijă de fier de secțiune rectangulară, lungă de 14 cm, are la bază un manșon de plumb fusi-form, înfășurat în jurul tijei, cu o greutate de 240 g. Acest tip de armă se presupune că a intrat în dotarea armatei romane, la sfârșitul secolului III, în timpul tetrarhiei.¹⁴

Vegetius la sfârșitul secolului al IV-lea, în *Epitome rei militaris* (I.17) denumește acest tip de armă *mattiobarbulus* „*Plumbatarum quoque exercitatio, quos mattiobarbulos vocant, est tradenda iunioribus*”. Acesta relatează că în timpul împăratului Dioclețian, două legiuni din Iliria, *Ioviani* și *Herculiani*, au câștigat atât de multă experiență în manipularea acestei arme, încât au primit porecla de *Mattiobarbuli*.¹⁵ Un autor anonim în lucrarea *De Rebus Bellicis* 10-11 imaginea (Pl. IV/1) două tipuri de plumbatae: *plumbatae trilobatae* și *plumbatae mamillatae*. Acestea aveau ca și caracteristică un manșon din plumb înfășurat pe tija armei, care-i conferea o forță mai mare de penetrare. Asupra denumirii acestei arme au fost emise diverse ipoteze, una dintre ele socotește că prefixul *mattio* ar putea veni de la populația germanică a mattiacilor care a furnizat soldați pentru trupele auxiliare din Imperiu. Aceștia, sub numele de *mattiarii*, sunt amintiți de către Ammianus Marcellinus alături de alte trupe în bătălia de la Adrianopole din 378 „*Arbetionem... iter suum praeire cum lancieariis et mattiariis et catervis expeditorum praecepit*”¹⁶. După alte opinii această denumirea își are originea în forma săgeții, de mamelon sau măciucă¹⁷. Socotită o armă surprinzătoare și paradoxală¹⁸, plumbata a intrat în dotarea formațiilor de scutieri, care purtau câte cinci *plumbatae* în interiorul scutului, pe care le aruncau doar prin detenta brațului, înlocuind arcașii „*prope sagitatorum scutati imitari videntur officium*”. Probabil, astfel de proiectile au fost preluate din dotarea triburilor germanice care utilizau vârfuri de săgeți cu lest de plumb¹⁹. Arheologia experimentală a permis înțelegerea mai corectă a formei și modului de propulsie a *plumbatae*. Vârfului de fier îi era atașată o tijă din lemn completată de un stabilizator. *Hasta plumbata*, amplasată în concavitatea scutului nu putea depăși înălțimea acestuia. Experimentele au demonstrat că eficiența cea mai mare o au exemplarele cu lungimi de cca. 50 cm, care la aruncare ating o înălțime de 10-14 m, și o distanță între 30 și 60 m.²⁰

Cele peste 100 de piese descoperite, din Britania, Gallia, Germania, Pannonia, Iliria, Moesia și până în Georgia²¹ au dimensiuni între 9,8 cm, exemplarul de la Doncaster, la piese de dimensiuni mari e 25,5 și 27,5 cm, ilustrate de piesele găsite la Olimpia și Siskia²². Greutatea variază de asemenea între 40 g și 341 g. Th. Völling consideră că în secolul V lungimea și greutatea *plumbatae*-lor crește, concomitent cu capacitatea lor de penetrare²³, acesta fiind socotit unul dintre criteriile de încadrare cronologică.

9 Protase et al. 1997, pl. LXX/2,3; Regep-Vlascici, 2008, 355, 359. pl I/1-2.;

10 Regep-Vlascici 2008.

11 Leibundget 1977, 302, nr. 1093, pl. 21; Deschler-Erb 1996, 36-37, fig. 32; Bussière, Wohl 2017, 466, cat. Nr. 631.

12 Eckardt 1999, 17-18 și 13, fig.4d cu răspândirea acestor piese în Britania.

13 Völling 1991, 290, Abb. 2; Rupnik 2009, 497, fig. 6; Vujovic 2009, 208, fig. 2.

14 Völling 1991, 296-297; Feugère 1993, 235-237; Bishop, Coulston 2006, 162; Mendez Arguin 2000, 338-339; Goncavales 2016, 161-162. Săgeți cu un lest de plumb erau utilizate încă din sec. II a.Chr. (Plinius, *Historia Naturalis*, X.50.97 arată că arabii vâneau păsări cu ajutorul unor săgeți cu plumb *plumbatis sagittis*).

15 Vujović 2009, 204; Rupnik 2009, 491; Vermaat 2015.

16 Apud Estiot 2008, 184.

17 Kozlenko 2008, 342; Kozlenko 2009, 290.

18 Estiot 2008, 185.

19 Kozlenko 2008, 343.

20 Eagle 1989, 247-253; Vermaat 2011; Emery 2010, 17-24.

21 Buora 1997; Völling 1991, 296-298; Degan 1992, 146; Feugère 1993, 235-237; Vujović 2009; Rupnik 2009, 495-496; Vermaat 2015; Goncavales 2016, anexa 11.

22 Völling 1991, 289; Feugère (M.), coll. Gilles (A.), *Plumbata* (Artefacts: PBT-4001) (<http://artefacts.mom.fr/result.php?id=PBT-4001>), pagină consultată la 19/01/2017.

23 Völling 1991, 295-296.